

International
**SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL**

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:39
sssjournal.com

pp.3803-3812
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 16/05/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 28/07/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 28.07.2019

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA MİLLÎ İKTİSAT FİKRİNİN GELİŞİMİ VE İTİBAR-I MİLLÎ BANKASI

DEVELOPMENT OF THE IDEA OF NATIONAL ECONOMICS IN THE FIRST WORLD WAR YEAR AND THE NATIONAL CREDIT BANK

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Yüksekokulu Öğretim Üyesi, Konya/TÜRKİYE

Dr. Yusuf KODAZ

Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Konya/TÜRKİYE

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1629>

Reference : Semiz, Y. & Kodaz, Y. (2019). "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Millî İktisat Fikrinin Gelişimi ve İtibar-ı Millî Bankası", International Social Sciences Studies Journal, 5(39): 3803-3812.

ÖZ

İkinci Meşrutiyet sonrası yaşanan gelişmeler önce İttihat ve Terakki Fırkasının programına, ardından da ülke siyasetine yansıyan liberal iktisat anlayışının hayata geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu anlayış, kapalı bir ekonomik anlayıştan kurtarılması gereken toplumun refaha ulaşabilmesi yolunda önemli bir çıkış olarak görülmüştü. Liberal karakterli bu politik ve ekonomik söylem, yaşanan Balkan faciası yıllarında ayrılıkçı hareketlerin hız kazanması ile birlikte önemli ölçüde başarısızlığa uğramış, kısa süre içerisinde partinin ekonomik anlayışında önemli değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Böylece Müslüman Türk unsurunun şirket kurmaya teşvik edilmesi ana hedeflerden biri haline gelmiştir. «Millî» şirketlerin kuruluşuna fiilen ön ayak olmaya başlayan parti teşkilatı, toplumu örgütleyerek ticarete millî bir iktisat anlayışın doğuşuna ortam hazırlamıştır.

İttihat ve Terakki'nin savaş yıllarında izlediği iktisadi milliyetçilik ve bunun bir sonucu olarak gelişen politikalar, Osmanlı ticaret burjuvazisi içindeki gayrimüslim unsurun etkinliğinin kırılmasına ve iç ve dış ticaretin önemli ölçüde Müslüman Türk unsurun hakimiyeti altına girmeye başlamasına yol açtı. Bu makalede Anadolu'da hâkim unsura dayalı bir burjuvazi tipinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası (1917) ile ilgili bir değerlendirme yapılmış ve söz konusu bankanın kuruluş aşamasındaki tartışmalardan başlayıp Cumhuriyet döneminde İş Bankasına eklenmesine kadarki süreç değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, millî iktisat, liberal ekonomi, İtibar-ı Millî Bankası, Cavit Bey

ABSTRACT

The developments after the Second Constitutional Monarchy first resulted in the implementation of the liberal economic approach which was reflected in the program of the Committee of Union and Progress and then in the politics of the country. This understanding was seen as an important way out of the welfare of the society, which had to be saved from a closed economic understanding. This liberal and political rhetoric failed to a great extent as separatist movements gained momentum during the years of the Balkan disaster and led to significant changes in the economic understanding of the party in a short period of time. Thus, encouraging the Muslim Turkish element to establish a company became one of the main objectives. The party organization, which had begun to actively pave the way for the establishment of «national» companies, organized the society and prepared the environment for the emergence of a national economic understanding in trade.

The economic nationalism followed by the Committee of Union and Progress during the war years and the policies developed as a result of this led to the disruption of the effectiveness of the non-Muslim element within the Ottoman trade bourgeoisie and the domination of domestic and foreign trade to a significant extent by the Muslim Turkish element. In this article, an evaluation was made about the İtibar-ı Millî Bankası (National Credit Bank) (1917), which

was established in order to contribute to the development of a bourgeoisie type based on the dominant element in Anatolia, and the process from the debates during the foundation phase of the bank to the İş Bankası (Work Bank or the Business Bank) was evaluated.

Keywords: Committee of Union and Progress, national economy, liberal economics, Reputation National Bank, Cavit Bey

1- GİRİŞ

İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğine dayanan politik yaklaşımının iktisadi sahadaki yansıması kavramsal olarak Birinci Dünya Savaşıyla birlikte fiilî bir durum hâlini almışsa da bunun kökeni İkinci Meşrutiyet günlerine kadar uzanır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile birlikte özellikle İttihat ve Terakki teşkilatının içinde yer alan ve aralarında Cavit Bey'in de bulunduğu bazı isimler, II. Abdülhamit'in yönetim anlayışının serbest ticaretin girişimcilik ruhunu yok ettiği gerekçesi ile ekonomide liberal politikanın benimsenmesine öncülük ettiler. 1908'de yayınladıkları ilk programlarında şu ifadelere yer verdiler:

“Talihsiz memleketimizde temel geçim ve gelir kaynağı ziraat iptidai şekilde kalmış. Ticaret faaliyetleri için gerekli izinler alınmamış, sanat büsbütün eksik ve yok olmuş bir halde kalmıştı. Ahali fakr u zaruret içinde, en hayati mallarına varıncaya kadar bütün mevcutlarını hain ve hırsız memurlara kaptır(ıl)mıştı. Memleketimizin iktisadi ruhu çökmüştü. Otuz milyon insanın yıllık ihracatı 20 milyon liraya varmıyordu. Biz, tabiatın verdiği zirai ticaretten istifade etmek için gençlerimizi ticari hayata atılmaya, onlara asrın iktisadi şartlarını anlatmaya, kendilerine Avrupa'nın sosyal hayatını göstermeye, özetle yirminci asra layık birer evlat gibi yetiştirmeye mecburuz. İçeride ticaret odalarını kurmak, anonim şirketlerin teşekkülünü gayet serbest bulundurmak, vergi işlemlerini basitleştirip hafifletmek, nakliyatın sürat ve suhuletini temin etmek, ticaret mekteplerini genelleştirmek, bu alanda Batı ülkelerindeki eğitim modeline benzer bir yapıyı hayata geçirmek yapılacak başlıca işlerdendir”¹.

Bu doğrultuda İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında iktisadi alanda bireyciliği esas alan liberal düşüncenin savunucuları arasında yer alan İttihat ve Terakki Cemiyetinin önemli ismi Cavit Bey'in *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiyye Mecmuası* dikkat çekmeye başladı. Söz konusu dergi, meşrutiyet liberalizminin kuramsal yayın organı haline geldi². Dergi, Osmanlı toplumunun kapalı bir ekonomik anlayıştan kurtarılması gerektiğini³, “serbestî mübadelenin desteklenmesini, uluslararası ticaretin her türlü engelden arındırılmasını ve şahıs menfaatinin gözetilmesi ile ancak toplumsal refaha ulaşılabilineceğini tezini savunmaya başladı⁴. Bu dönemde serbest ticareti savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 (1324) senesinde kabul edilen parti programında da benzer ekonomik yaklaşımlara yer verdi. Ekonomik yaklaşımında “köylülerin toprak sahibi yapılması” (14. madde), “toprak mülkiyetinin yaygınlaştırılıp kadaastro çalışmalarına başlanması” (15. madde), “ekonominin geliştirilmesi” (18. madde) gibi konulara destek verileceğini ifade etti. Fakat devletin ekonomiye müdahalesine hiç yer verilmedi⁵. Vergi yoluyla hazine gelirlerini artırmak yerine, vergi verecek yatırımcının ekonomik durumunu düzeltmek anlayışı ön plana çıkardı⁶.

Liberal karakterli bu güçlü politik ve ekonomik söylem, Balkan Savaşı yıllarında ayrılıkçı hareketlerin hız kazanması ile birlikte önemli ölçüde başarısızlığa uğradı. Savaşların sonunda, milliyetçiliğin tabanı genişlerken, içeride Gayrimüslim-Müslim eksenindeki ayrışmalar, İttihâd-ı Anâsır (Osmanlı Devleti'ni oluşturan insanların bir millet olduğu) yaklaşımını önemli ölçüde geçersiz hale getirdi. Kısa süre içerisinde partinin ekonomik anlayışında da değişiklikler yaşandı. Selanik'in elden çıkması, serbest rekabetçi liberal iktisat anlayışının terk edilme sürecini hızlandırdı. Müslüman Türk unsurunun şirket kurmaya teşvik edilmesi İttihatçı politikanın ana hedeflerinden biri haline geldi. Parti teşkilatları «Millî» şirketlerin kuruluşuna fiilen ön ayak olmaya başladı. Üreticiyi, esnafı, tüccarı şirketlerde örgütleyerek “Millî Ticaret'in” doğuşuna ortam hazırladı. Meşrutiyetin ilk beş yılı 1908-1913'te kurulan anonim ortaklıklar yabancı gayrimüslim ortaklığına gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korunmuştu.

¹ “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Siyasi Programı”, İttihat ve Terakki, Selanik, 5 Kasım 1908. (Metin tarafımızdan sadeleştirilmiştir) Yaşanan zorluklar için ayrıca bak. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 1976, s. 238-240.

² Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat* (1908-1018), Yurt yay. Ankara 1982, s. 23-25.

³ Şerif Mardin, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1985, s. 630.

⁴ Zafer Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, İstanbul, 1995, s. 12.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, Hürriyet Vakfı Yay, 2. bs., İstanbul 1984, s. 65-67, belge 11.

⁶ Tekin Alp, “Yeni Gümrük Tarifesi”, *İktisadiyat Mecmuası*, S: 28, 15 Eylül 1332, s. I.

“Millî İktisat” dönemi diye adlandırılan 1914-1918 döneminde ise faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman Türk kesim tarafından gerçekleştirildi⁷.

Aslında bu düşünce, XIX. yüzyılın sonlarında, devletin güdüm ve teşvikiyle oluşturulacak “millî” bir sanayi burjuvazisi aracılığı sayesinde sanayileşmeyi hedefleyen *millî iktisat* yaklaşımı, Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzade tarafından dile getirilmişti⁸. Daha sonra Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi dönemin önemli düşünürleri de *millî iktisat* yaklaşımını yaymaya ve devlet mekanizmalarını bu yönde etkilemeye çalıştılar. *İktisâdiyat Mecmuası*, *İslâm Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye* gibi süreli yayımlar, millî iktisat düşüncesinin savunulup toplumsallaştırılmaya çalışıldığı yayın organlarıydılar. Bunların arasında *İktisâdiyat Mecmuası*, kısa süre içinde İttihatçıların da desteğiyle millî iktisat düsturunun kuramsal yayın organı haline geldi⁹. *İktisâdiyat Mecmuası*’nın ilk sayısında “Mecmuamızın mesleği: Millî İktisada Doğru” başlıklı yazıda, yarım yüz yıllık bir süre içinde sanayileşerek bağımsız bir ekonomik yapıya kavuşan Almanya modelinden ve bu modelin yaratıcısı Friedrich List’ten¹⁰ övgü ile bahsedilmekteydi¹¹.

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı yıllarında iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin savaş yıllarında izlediği iktisadi politika ve bu amaç doğrultusunda kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın kuruluşundan bahsedilecektir.

2- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİNİN İKTİSADİ POLİTİKASI

İktisadi konularda Almaya modelini Osmanlı Devleti’nde de benimsemesinden yana olan Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti’nin kendi yapısına uygun bir iktisadi model benimseyerek kalkınmaya çalışması gerektiği tezini savunmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan beri süre gelen liberal iktisadi yaklaşımın, geri kalmış bir tarım ülkesi niteliği gösteren Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısına uygun olmadığını, 1838’den itibaren serbest ticaret ilkelerini kabullenerek, kendisini sanayileşmiş Batılı devletlerin kölesi olmaya mahkûm ettiğini belirtmişti. Eğer Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısını çağdaşlaştırmak ve özellikle sanayisini geliştirmek istiyorsa, List’in ve Rae’nin önerdiği ulusal nitelikli bir ekonomik yaklaşımı benimsemesi gerektiğini ileri sürmüştü¹².

İttihatçıların iktisadi konulardaki ideoloğu ve Alman örneğinden etkilenen bir başka isim olan Tekin Alp; milliyetçiliğin Alman toplumunun her alanına nüfuz ettiği gibi iktisadi yaşamında da her şeyin “millî” bir bakış açısıyla değerlendirildiğini belirtiyordu. Alp, Osmanlı Türklüğünün de yükselmesi için milliyetten başka bir ilke düşünülemediğini vurgulayarak millî iktisadi esas alan bir siyasa sayesinde, tarımda, ticarete ve sanayide dünyanın ilk sıralarına yerleşen Almanya’ya dikkat çekiyordu¹³. İktisadi milliyetçiliğin etnik boyutuna vurgu yapan Gökalp’a göre de “Türlere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak etkenlerden biri, millî ekonomi idi.”¹⁴ Türkçülük düşüncesinin önemli isimlerinden Yusuf Akçura ise Türklerin, Avrupa kapitalizminden yararlanarak kendi aralarından bir burjuva sınıfı çıkarmaması durumunda, yalnızca köylülerden ve memurlardan oluşan bir Türk toplumunun yaşama şansının zayıf olacağı kanaatindeydi¹⁵.

Birinci Dünya Savaşı, İttihatçı yönetime iktisadi bağımlılıklardan kurtulma, millî bir burjuvazi ve sanayi yaratma gibi amaçları içeren millî iktisat politikalarını hayata geçirme fırsatını vermişti. Bu bağlamda 10 Eylül 1914’te kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldığı gibi Düyun-ı Umûmiyye’nin de faaliyetleri askıya alınmıştı¹⁶. Ülkede bulunan ve önemli ayrıcalıklara sahip yabancı sermayeli şirketler de denetim altına alınmıştı. 1915 Aralık ayında Meclis’e sunulan yeni gümrük tarifeleri 23 Mart 1916’da kabul edildi

⁷ Zafer Toprak, *Türkiye’de Millî İktisat (1908-1018)*, Yurt yay. Ankara 1982, s. 25-27.

⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 7. Baskı, Ankara, 2003, s. 26.

⁹ Toprak, s. 26.

¹⁰ F. List (1789-1846), iktisadi milliyetçilik yaklaşımının önemli düşünürlerinden birisidir. Bir ülkenin ancak sanayileşerek az gelişmişlikten kurtulabileceğini ileri sürerken, ulusların sosyal ve ekonomik yapılarını dikkate alan ulusalcı bir iktisat anlayışını savunmuştur.

¹¹ Toprak, s. 25-28.

¹² Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (çev. Kadir Günay), Ankara, 2002, s. 150-151.

¹³ Tekin Alp, “İktisadiyat: Berlin-İstanbul Yolu”, *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C.9, S.10 (14 Kânunusani 1331), s. 12.

¹⁴ Ziya Gökalp, “Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?”, *İktisadiyat Mecmuası*, C.I, Şubat 1916, s. 3.; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm’e*, çev. Fatmagül Berktaş, 3. Basım, İstanbul, 1996 s. 62.

¹⁵ Ahmad, s. 54.

¹⁶ Ozan Arslan, “Birinci Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat Terakki Tarafından Kaldırılması ve bu Gelişmeler Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri,” *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, nr. 1, 2008, s. 263.

ve 14 Eylül 1916'da uygulamaya konulmuştu¹⁷. 1916 Şubat'ında ticari işlemlerde Türkçenin kullanılmasını zorunlu kılan bir yasa Meclis'ten geçirildi. Bu gelişmeler daha çok dışa dönük olarak gerçekleştirilmiş uygulamalardı. Söz konusu uygulamalara, *millî iktisat* ve *intibâh-ı iktisâdi* kavramları çerçevesinde örgütlenmiş ve daha çok içe yönelen, devletçi iktisat politikaları eşlik etmekteydi.

İttihat ve Terakki'nin savaş içinde izlediği iktisadi milliyetçilik ve bunun bir sonucu olarak gelişen politikalar, Osmanlı ticaret burjuvazisi içindeki gayrimüslim unsurun etkinliğinin önemli ölçüde kırılmasına yol açtı. 1915 yılında (Müslüman) yerel tüccarları, esnafı ve küçük işletmecileri desteklemek üzere "Esnaf Cemiyetleri" kuruldu¹⁸. İmparatorluk içindeki Rumlar pek çok kez yıldırıldı ve Ermeni tehciri ile doğan boşluklar Türk-İslam eşraf tarafından dolduruldu¹⁹. Öte yandan karaborsacılıkla mücadele için kurulan Men-i İhtikâr Heyeti'nin özellikle gayrimüslimlere yönelmesi, Türk-Müslüman tüccarların gayrimüslim meslektaşlarını tasfiye etmesini kolaylaştırdı²⁰. Böylece iç ve dış ticaret önemli ölçüde Türk-Müslüman unsurun hâkimiyeti altına girmeye başladı. Bunda devletin bizzat gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler ve teşvikler önemli rol oynamıştı. Ekonomik yapılanmanın etnik ve dinsel boyutunda gözlemlenen bu değişime en çarpıcı örnek, savaş öncesi ve sırasında kurulan şirketlerin kompozisyonuydu.

Liberal bir süreç olarak değerlendirilen İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında (1908-1913) kurulan anonim şirketlerin pek çoğu yabancı-gayrimüslim ortaklığına dayanmaktaydı. Oysa millî iktisat dönemi olarak nitelendirilen 1914-1918 yıllarında, ülkede kurulan 123 tane anonim şirketin çoğunun sermayesi Müslüman Türk girişimciler tarafından sağlanmıştı²¹. Bu şirketler arasında Anadolu Millî Mahsulat Osmanlı A.Ş. (1915), Konya Ticaret-i Umumiye A.Ş. (1916), Millî İthalat Kantariye A.Ş. (1916), Kayseri Millî İktisat A.Ş. (1916), Eskişehir Millî Ticaret ve Sanayi A.Ş. (1916), İzmir İhracat ve İthalat A.Ş. (1917) gibi ticari, Konya Mensucat ve Emtia Yurdu Osmanlı A.Ş. (1915), Millî Mensucat A.Ş. (1916), Ankara Mensucat A.Ş. (1916), Ayyıldız Çimento Osmanlı A.Ş. (1917), İzmir İmarât ve İnşaat-ı Umumiye Osmanlı A.Ş. (1918) gibi şirketler bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra sigorta, ziraat, madencilik vb. alanlarda faaliyet gösteren pek çok Türk-İslam sermayeli şirket de bu dönemde kayıtlara geçmişti²².

Birinci Dünya Savaşı sırasında gelişen bu şirketleşme olgusu, Anadolu'daki Türk-İslam girişimcilere kredi imkânları sağlayacak bankaların kurulmasıyla desteklenmekteydi. Bu bankalar arasında; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası (1917), Millî Aydın Bankası (1914), Millî Karaman Bankası (1914), Akşehir Osmanlı İktisat A.Ş. (1916), Konya Ahali Bankası (1917), Manisa Bağcılar Bankası (1917), Eskişehir Çiftçiler Bankası (1918), Adapazarı İslâm Ticaret Bankası Osmanlı A.Ş. (1914)²³ bulunmaktaydı. İttihatçılar bu bankalar aracılığıyla millî iktisat siyaseti çerçevesinde önemli adımlar attılar. İlk olarak İstanbul'un dışında, Anadolu'da iktisadi anlamda bir kalkınmayı sağlayacak işletmelerin kurulması ve işletilmesi için gerekli finansmanın oluşturulmasında önemli bir rol üstlendiler. İkinci olarak yarattıkları kredi olanakları sayesinde Anadolu'da Türk-İslam unsuruna dayalı bir burjuvazi tipinin gelişmesine katkı sağladılar.

Bu makalemizde Anadolu'da Türk-İslam unsura dayalı bir burjuvazi tipinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası (1917) ile ilgili bir değerlendirme yapacağız.

3- OSMANLI İTİBAR-İ MİLLÎ BANKASINA DOĞRU

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde de daha önceki yıllarda olduğu gibi maddi ihtiyaçlarının önemli bir kısmını 1856'da bir İngiliz sermaye grubunun öncülüğünde kuruldu. 4 Şubat 1863'te Fransız sermayesinin katılımı ile "Bank-ı Osmanî-i Şahâne"²⁴ adını alan ve devletten banknot ihracı ayrıcalığını da elde eden bankanın katkılarıyla karşılıyordu²⁵. Ancak Banka, Duyûn-ı Umumiye

¹⁷ Tanin, 4 Mart 1916, s. 1.

¹⁸ Bu cemiyetler, kısa bir süre sonra karaborsacılığın pekişmesine neden oldu. Ancak savaşın sonunda Türk-Müslüman unsurdan oluşan zengin bir zümrenin doğmasında önemli bir işlev gördü. İttihat ve Terakki bu olguyu, milli bir burjuvazi yaratma sürecinin doğal bir parçası olarak algıladı.

¹⁹ Toprak, s.113.

²⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 3. Baskı, Ankara, 2001, s.422.

²¹ Ahmad, s. 65-68.

²² Bu dönemde kurulan banka ve şirketler için bak. *Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi*, Borsa Ticaret Araştırmaları yay., İstanbul 1990, s. 230-261.; A. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Türkiye İktisat Kongresi Semineri* (10 Haziran 1973), Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi yay., Ankara 1975, s. 408-475.

²³ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 128-129.

²⁴ Osmanlı Bankası hakkında detaylı bilgi için Edhem Eldem, *Banknotes of The Imperial Ottoman Bank (1863-1914) Ottoman Bank AŞ*. İstanbul 1999 adındaki eserine bakılabilir.

²⁵ Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev., Ayşe Berktaş, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 89. Banka'nın bu ayrıcalığı 1924 yılında bitecekti. *Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 1, *İçtima* 3, 31. *İnikad*, 6

İdaresi'nin kurulduğu 1881'den itibaren bu kurumun yönetimi ile birlikte hareket ediyor ve kurumun Londra ve Paris'teki idare meclisinin sözünden çıkamıyordu²⁶. Bu itibarla Osmanlı Hükümeti'nin savaşın finansmanı için gerekli kaynağı Osmanlı Bankası'ndan sağlaması mümkün görünmüyordu. Bu durum karşısında Banka, Osmanlı Hükümeti'nden kendisine karşı oluşabilecek tepkileri azaltmak için İstanbul'daki müdürlerini Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Osmanlı tebaasından olan müdürlerle değiştirdi.

Osmanlı Bankası'ndan gerekli desteği alamayacağını anlayan Hükümet, maddi kaynak bulmak için yeni arayışlara girdi. İlk olarak Bank-ı Osmanî-i Şahane'e banka komitelerinin izni olmadan bir nazır atanması ve onun maiyetine bir Alman müşavirin verilmesi düşünüldü. Bu çözüme Cavit Bey, bankanın statüsünün buna elverişli olmadığı ve bankaya zorla atanmış kimselerin imzasıyla çıkarılacak desteğe halkın itibar etmeyeceği gerekçesi ile karşı çıktı²⁷. Bu noktada Cavit Bey'e bir Merkezi İhraç Bankası kurulması için gerekli iç ve özellikle de dış temasları yapmak üzere görev verildi. Bu arada Osmanlı Hükümeti de savaş ihtiyaçları için Almanya'dan yardım talebinde bulundu. Cavit Bey, Alman Hazine Bakanı Helffricht ile yaptığı görüşmeler sonucunda "güvenilir teminata bağlanmak şartıyla" kâğıt para çıkarılması konusunda anlaşta ve ilk etapta 6.583.000 liralık bir altın avansı sağladı. Ancak Hükümet maaşları ödeyebilmek için Almanya ile yapılan anlaşmadan 1 milyon 240 bin lira (%20 daha fazla) kâğıt parayı Duyun-ı Umumiye'nin de onayı alınarak bastırıldı²⁸. Kâğıt paraların üzerinde bedellerinin sulhun imzalanmasından 6 ay sonra altın parayla ödeneceği yazılıydı.

Müzakereler sırasında Cavit Bey'in çıkarılacak paraların altın karşılığının bulunmasındaki ısrarının görünüşteki nedeni Osmanlı halkının kâğıt paraya karşı güvensizliği iken gerçekte gelecekte kurulmasını düşündüğü millî devlet bankasına devredilecek paraların altın karşılığının olması, böylece daha başlangıçta güçlü bir devlet bankasının kurulabilmesiydi²⁹. Alman Hazine Bakanı Helffricht de Cavit Bey'in görüşlerini destekliyordu. Ancak Talat Paşa Almanların yeni bir bankanın kurulması için para vermeyeceklerini kanaatinde olduğu için bunun yerine Osmanlı Bankası'nı Merkez Bankası haline dönüştürmeyi daha uygun buluyordu³⁰.

Bu tartışmalar 1915 yılının ortalarından itibaren İttihatçıların millî bir bankanın kurulması için kamuoyu oluşturmaya başlamadıklarını göstermektedir. O dönemde Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ittifak halinde olması ve savaşın finansmanı için bu iki ülkeden faydalanmasından hareket eden fikir sahipleri, kurulacak millî bankaya güvenilirliğinin artırılması için söz konusu bu iki ülkenin de ortak edilmesi tezini ileri sürüyorlardı. Ancak bu fikre Almanlar da Cavit Bey'de sıcak bakmıyordu. Cavit Bey, Tanin gazetesinde yayınlanan notlarında Almanya'nın böyle bir oluşuma sıcak bakmamasını tam olarak hakimiyet kuramayacağı bir bankaya altın göndermek zorunda kalmasına bağlıyordu³¹. Bankanın kuruluşu sırasında ortaklığa sıcak bakmayan Osmanlılar ise böyle bir ortaklığı bankacılık konusunda bir yabancının elinden çıkıp diğer bir yabancı efendinin emri altına geçilmesi olarak değerlendiriyordu³².

İşte böylesi bir ortamda Cavit Bey, 1916 yılında 4. tertip paraların ihracına esas olan ve yapılan istikraz anlaşmasında çıkarılacak paraların altın olarak tediye edilmesi koşulunu Almanya'ya kabul ettirdi³³. Bu gelişmenin ardından o sırada iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası tarafından millî bir ihraç bankasının kuruluşuna geçiş aşaması olarak görülen İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşu için adım atma vaktinin geldiğine karar verildi. Başta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezleri olmak üzere kurulacak banka için ciddi bir propaganda başlatıldı³⁴.

Şubat 1332 (1916. M. 1917) s. 492. (Burada kullanılan bilgiler Ayan Meclisi Zabıt Cerideleri TBMM tarafından Latin harflerine aktarılan zabıtlardan alınmıştır.

²⁶ *Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 1, *İçtima* 3, 31. *İnikad*, 6 Şubat 1332 (1916. M. 1917) s. 492-494.

²⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 50. *Yıl Kuruluş Armağanı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Ankara 1981, s. 137.

²⁸ *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 2, 29. *İnikad*, 1 Şubat 1331 (1915), s. 71-73.

²⁹ Tekeli-İlkin, s. 137.

³⁰ Maliye Naziri Cavit Bey'in Notları, *Tanin* 20 Ocak 1945.

³¹ Maliye Naziri Cavit Bey'in Notları, *Tanin*, 4 Şubat 1945.

³² Tekeli-İlkin, s. 138-139.

³³ Almanya'dan alınan avanslar için bak. Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 1, *İçtima* senesi 3, 28. *İnikad*, 5 Kanunisini 1332 (1916) s. 386.; Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 1, *İçtima* senesi 3, 28. *İnikad*, 5 Kanunisini 1332 (1916) s. 390.; Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 1, *İçtima* senesi 3, 29. *İnikad*, 5 Kanunisini 1332 (1916) s. 422-427.

³⁴ "Cavit Bey'in Notları", *Tanin*, 4 Nisan 1945.

4- OSMANLI İTİBAR-I MİLLİ BANKASI

Banka 1 Ocak 1917 (19 Kânunuevvel 1332)* tarihinde çıkarılan İrade-i Seniyye (Padişah iradesi) ile³⁵ merkezi İstanbul'da olmak üzere 25 Mart 1333 (11 Mart 1917) tarihinde kuruldu³⁶. 30 yıl imtiyazlı şirketin kurucuları arasında Biga (Bugün Çanakkale'nin ilçesi) mebusu Cavit Bey, İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey ve tüccardan Tevfik Bey de vardı. Kurucular arasında hazine de yer aldı. Osmanlı hazinesinin satın alınacak belirli sayıda hisse ile kurucular arasına katılması, şirketi bir nevi devletin resmî ve millî bankası haline getirdi³⁷.

Ana sözleşmesine göre pay senetlerinin tamamı Türkçe ve nama muharrer yazılacak ve Osmanlı tebaasına ait olacaktı³⁸. Böylece bankanın pay senetlerinin yabancıların eline geçmesi bir ölçüde önlenecekti. Bankanın yalnız ilk on sene içinde müdürü ve bazı uzmanları yabancı uyruklu olabilecekti³⁹. Nitekim Bankanın genel müdürlüğüne geçici olarak Belçika'da birçok banka kurmuş olan Avusturyalı Banker Weil getirildi⁴⁰. Diğer tüm personelin Osmanlı tebaası olması mecburiydi⁴¹. Bankanın yönetim kurulu en az 7, en çok 12 kişiden oluşurulacaktı⁴². Meclis üyeleri en az 100 hisseye sahip olmak zorundaydı. Beş senede yenilenmek üzere her yıl üyelerin bir kısmı değiştirilecekti. İdare Meclisi başkanı üyeler arasından Maliye Nezareti'nce yapılacak seçim ve teklif üzerine padişah iradesi ile tayin edilecekti. Haftada bir defa toplanacak olan Meclis 4 üyenin ayrıca talebi üzerine toplanmak zorundaydı. Başkanın oyu tercih edilecekti. Genel Müdür İdare Meclisi tarafından seçilecekti. Bu seçim Maliye Nezareti'nce tasdik edilerek padişahın onayına sunulacaktı. Genel müdürün azledilmesi ve değiştirilmesi de aynı şekilde icra edilecekti. İlk on yıl ayrı tutulmak şartıyla genel müdürün de Osmanlı vatandaşı olması zorunluydu⁴³.

Bankanın sermayesi, 10 liralık 400 bin hisseye bölünmüş 4 milyon Osmanlı lirasıdır. Hisse senetleri 1, 5, 10, 20, 50, 100 liralık olmak üzere 6 tertibe ayrılmıştır. Banka sermayenin yarısı ödendikten sonra kesin şekilde kurulmuş sayılacaktır. Hissedarlar genel kurul kararıyla sınırsız şekilde sermaye artırımına gidebilirler. Sermayenin artırım halinde çıkarılacak hisse senetlerini fey ihraç ile satın almak konusunda, eski 400 bin hissenin sahiplerinin rüçhan hakkı vardı. Bu hakkın kullanım şartları ve süresine İdare Meclisi karar verecekti. Hisse senetleri isme yazılı ve Osmanlı vatandaşlarına ait olacaktı. İdare Meclisi henüz talep edilmeden önce hisse senetlerinin geri kalan taksitlerini ödeyen hissedarlar bu taksitlerin vade tarihine kadar %4 faiz verebilirdi. Hissedarlar İstanbul'da bir ikametgâh göstermek zorundaydılar. İkametgâh belirtmeyenler bankanın idare merkezini ikametgâh kabul etmiş sayılacaktı. Bankayla hissedarlar arasında ortaya çıkacak anlaşmazlıklar yalnızca İstanbul mahkemelerince görülebilecekti⁴⁴. Ayrıca Banka, Şirket İdare Meclisi kararıyla yabancı ülkelerde ve Osmanlı vilayetlerinde şube ve acente açmaya, muhabir bulundurmaya yetkili kılınmıştı.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, her türlü bankacılık işlemlerinin yanı sıra demiryolu, yol, geçit, kanal, liman inşa etme, bataklık kurutma ve arazi sulama gibi bayındırlık işlerine de girişecek; tarım, ticaret ve sanayi geliştirmeye yönelik millî şirketlerin sermayesine katılacak ya da katkıda bulunabilecekti. Osmanlı Bankası'nın hukukunu ihlal etmeksizin devlete ait mali işleri yürütecek, halkın her türlü para, esham, tahvil ve pay senedini kasalarında saklayabilecekti⁴⁵.

* Osmanlı Devleti döneminde mali yılbaşı Mart ayı olduğu için Ocak ve Şubat 1332 ayları takvimde 1916 gibi görülmektedir. Ocak ayının yılbaşı olduğu Miladi takvime göre Ocak ve Şubat 1332 ayları 1917 olarak dikkate alınmalıdır.

³⁵ İtibar-ı Millî Bankası Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, s. 1.

³⁶ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İmtiyazatı Hakkında Kanun, 8 Şubat 1332, *Düstur*, 2. tertip, C. 9, s. 184-185.

³⁷ Bununla birlikte Bankanın sahip olacağı imtiyazlar görüşülürken Maliye Naziri Cavit Bey'in Ayan Meclisinde yaptığı konuşmada bankanın o gün için bir devlet bankası olmadığı fakat ileride bu bankanın "devlet Bankası" olması ihtimalinin kuvvetli olduğunu belirtti. *Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 1, *İçtima* 3, 31. *İnikad*, 6 Şubat 1332 (1916. M. 1917) s. 495.

³⁸ Banka Nizamnamesi madde 10 ve 11.

³⁹ Banka Nizamnamesi madde 78.

⁴⁰ Toprak, s. 147; Tekeli İlkin, s.141. Bankanın başına bir Alman yerine Avusturyalının getirilmesi ve yöneticilerinin büyük oranda Fransız yanlısı oldukları şeklindeki Almanya'nın endişelerini gidermek için Cavit Bey, Alman mali çevresinin önde gelen isimlerinden Mösyö Wasserman'la bir görüşme yapmış ve "Almanya'nın Rusya tarafına geçip bizi feda etmedikçe" Osmanlı yönetiminin Almanya'dan vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir. "Cavit Bey'in Notları", *Tanin*, 31 Mart 1945.

⁴¹ Banka nizamnamesi madde 69 ve 121.

⁴² Banka nizamnamesi madde 47.

⁴³ Ramazan Balcı-İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmaniye'de Anonim Şirketler*, İstanbul Ticaret Odası, Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012. s. 202.

⁴⁴ Balcı-Sırma, s. 202.

⁴⁵ Banka nizamnamesi madde 26.; Toprak, s. 148.

Bu çerçevede bankaya verilen ilk imtiyaz, Ergani bakır madenlerini işletmek oldu. Banka bu madenlerin en yakın limana ulaştırılması için bir demiryolu imtiyazı aldı. Ancak bu yatırım için gerekli olan parayı Alman bankalarından sağlamak zorunda kaldı. Bu durum bankanın millî olan kimliğine gölge düşürdü⁴⁶.

Banka hisse senetlerinin ilki Sultan Reşat adına düzenlenmişti. Sultan iki yüz pay senedi alarak bankanın hissedarları arasına girdi. Bu jest İttihatçıların yayın organı *Tanin* gazetesinde “iktisadi cihatta millete büyük ve ulvi bir numune-i imtisal (örnek)” olarak nitelendirildi⁴⁷. İttihat Terakki mebus grubu da bankanın hisse senetlerini almasını görev bildi ve bankaya kişisel katkılarının yanı sıra partinin meclis grubu kasasındaki parayı da pay senetlerine yatırdı⁴⁸.

İttihat ve Terakki Fırkasının bu derece desteklediği banka, Ayan Meclisi’nde muhalefetle de karşılaştı. Bankaya ciddi imtiyazların verildiği Meclis’in 6 Şubat 1332 (1916. M. 1917) tarihli oturumunda Ayan Meclisi üyesi Damat Ferit, şimdiye kadar mevcut olmayan böyle millî bir bankanın kurulmasının memleket için bir kazanç olduğunun inkâr edilemeyeceğini belirtti; ancak bu bankanın kurulmasından dolayı hükümetin hukukuna, vatandaşların hukukuna taallük eden önemli meselelerin olduğunu ifade etti ve bu doğrultuda Maliye Nazırı Cavit Bey’e bazı sorular yöneltti. Damat Ferit Bey’in Cavit Bey’den öğrenmek istedikleri şunlardı: “Evvela bilmek arzu ediyorum ki, millî unvanı verilen işbu müessese, devlet bankası mıdır? Öyle ise, Bank-ı Osmanî lağvedildi mi? İkinci olarak bu bankaya birtakım önemli ayrıcalıklar veriliyor. Bu ayrıcalıklar açıkça incelenmeden ve anlatılmadan evvel bu, bankanın kuruluşu hakkında malûmatımız, bilgi sahibi olmamız gerekir. Buna dair yayınlanmış olan Ferman-ı Âlîyi görmek icap eder. Kuruluş gerekçeleri ve dayanağı bilinmeyen bir banka ile ilgili olarak verilecek ayrıcalıklar hakkında müzakereye girişmek meçhul üzerine beyân-ı mütalâa demektir ki, caiz değildir” dedi. Ayrıca banka için emlak vergisi, istimal edeceği pul bedeli ve yurt dışından getireceği eşyanın gümrük vergisinden muafiyet tutulduğunu belirterek başka memleketlerde bu nevi ayrıcalığa nail bankalar var mıdır? diye de sordu. Kendisinin dünyada birçok banka arasında en mühimlerinin statülerini tetkik ettiğini; Fransa, Almanya, Avusturya ve Macaristan, İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Hollanda, Belçika ve Rusya bankaları nizamnamelerinin hiçbirinde bu gibi ayrıcalıklara tesadüf etmediğini ifade eden Damat Ferit ve bankaya tanınan ayrıcalıkları doğru bulmadığını anlattı⁴⁹.

Cavit Bey, Damat Ferit Paşa’nın yönelttiği ilk soruya “Teşekkür eden bankanın unvanı Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasıdır; fakat bugünkü halde devlet bankası değildir. Nizamnamesinde Osmanlı Bankası’nın mevcut ayrıcalıklarına halel getirecek hiçbir kayıt ve şart yoktur. Çünkü aksi bir şey yapılmış olsaydı, Osmanlı Bankası’nın var olan hukukuna tecavüz edilmiş olurdu ki, buna ne hükümet ve ne de bankanın statüsünü oluşturanlar taraftar değildir. Fakat ileride bu bankanın millî banka ve devlet bankası olması ihtimali mevcuttur. Paşa Hazretlerinin (Damat Ferit) birinci suallerinin cevaplarını bu suretle vermiş oluyorum” diye karşılık verdi. Yani Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın, halihazırda bir devlet bankası olmadığını belirtti; ancak ilerleyen zamanda olabileceğine dair da açık kapı bıraktı. Bankanın nizamnamesini de kendilerine takdim edeceklerini söyleyerek başka memleketlerde gerek sermayesi, ihtiyat ve temettuatı gerek gayrimenkul mallarında böyle rüsum ve tekâliften muaf addedilen bir bankanın ise bulunmadığını belirtti⁵⁰.

Bankanın kuruluşuna en ciddi eleştiri Jön Türk teşkilatının kuruluşunda da yer alan ve uzun süre bu teşkilatın önemli isimleri arasında bulunan Ahmet Rıza Bey’den geldi. Ahmet Rıza Bey konuşmasının başında iktisadi hayatın gelişmesine hizmet edebilecek bankaların, memleketimizde kurulmasını ve gelişmesini memnuniyetle karşıladığını belirtti. Bununla beraber, millî servetin fevkalâde kırılğan olduğu ve halkın ekseriyetle ekmek parası bulamadığı buhranlı bir dönemde banka kurmaya çalışmayı ahlak nokta-i nazarından çirkin bulduğunu ifade etti. Zorla kurulmaya çalışılan bir bankaya ciddî ve sağlam bir mali kurum nazarıyla bakılamayacağı ifade etti. Ve “duyûn-ı milliye nin tesviyesine hasr ve tahsis edilmiş olan birtakım devlet gelirinin ve belediyeye taalluk eden aidatın imtiyaz şeklinde bankaya bırakılmasının caiz olamayacağı...” anlattı⁵¹.

⁴⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Bs. Ankara, 127.; Suad Oktar Arzu Varlı, “İttihat Terakki Döneminin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibarı Milli Bankası”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 9, S. 2, İstanbul 2009, s. 16.

⁴⁷ Nakleden Toprak, s. 146.

⁴⁸ Toprak, s. 146.

⁴⁹ *Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 1, *İçtima* 3, 31. *İnikad*, 6 Şubat 1332 (1916. M. 1917) s. 492-495.

⁵⁰ *Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi*, 6 Şubat 1332, s. 493-495.

⁵¹ *Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi*, 6 Şubat 1332, s. 491.

Bütün bu eleştirilere rağmen çıkarılan kanun gereğince bankanın sermayesi, ihtiyat akçesi, kâr ve fayda işlemlerine başlayabilmesi için gerekli olan gayrimenkulleri ile depo ve mağazaları gerek mevcut gerekse daha sonra konulacak vergilerden; hisse senetlerinin oluşturulmasına dair işlemlerde gerekli olan evrak, senetler, ilanlar, damga vergisi ve Hicaz Demiryoluna yardım için toplanan paranın ödenmesinden; bankanın temel ihtiyaçları içinde yer alıp yabancı memleketlerden getirilecek mefruşat, levazım, kasa ve teferruatı gümrük resminden; Memalik-i Osmaniye’de vaki olacak haberleşmeden, nakit para ödeme ve diğer irsalatından dolayı posta ve telgraf ücretlerinden muaf tutuldu⁵².

Verilen ciddi desteğe ve İttihatçıların özel gayretlerine rağmen savaş ortamının de verdiği güvensizlikten dolayı pay senetlerine yazılma tarihinin sona erdiği 15 Şubat’a iki gün kala 400 bin pay senedinden ancak 253 bini satılabiliyordu. Son iki gün içinde 30-40 bin kadarının satılabileceği varsayılrsa bile 100 bin kadar pay senedi kalmış olacaktı. Bu durum daha işin başında başarısızlığa uğramak ve ulusal ve uluslararası alanda itibar kaybetmek anlamına gelirdi. İşte bunun önüne geçmek için önemli bir hamle daha yapıldı. Meclis-i Ayan’da 14 Şubat 1917 (27 Şubat 1332) tarihinde yapılan görüşmelerden sonra kabul edilen bir kanunla Maliye Nazırı’na bankanın çıkaracağı hisse senetlerini devlet adına satın alma yetkisi verildi. Kanunun birinci maddesi şu şekildedir: “İtibar-ı Millî Bankası’nın ihraç edeceği hisse senetlerden 500 bin Osmanlı Liralık değerinden 50 bin adedini devlet namına kesin olarak ve 1332 senesi Şubatı’nın 15’ine kadar (28 Şubat 1917) kaydolduğuna dair haber alınamayan mütebaki hisseleri de ikmal sureti ile mubayaa Maliye Nazırı mezundur”. Üçüncü maddede de “Adı geçen hisse senetlerinin iştirası için gerekli olan meblağ 1332 senesi maliye bütçesine fasl-ı mahsus olarak ilave olunacak ve ileride satılacak senetlerin bedeli ve satıldığı senenin varidat bütçesine Varidat-i Fevkalade olarak kaydedilecektir”⁵³.

Çıkarılan yasalardan da anlaşılacağı gibi bankanın başarılı olması için hükümet tarafından yalnız destek sağlanmıyor aynı zamanda bankaya ciddi ayrıcalıklar da tanınıyordu. İlk etapta tütün, şeker, kibrit gibi dönemin çok aranan üç kıymetli malı üzerinde ticaret yapma imkânı dahi sağlandı. Banka bu ürünleri hükümet aracılığı ile temin ederek diğer kamu kuruluşlarına ve bir miktar da piyasaya sattı. Ancak bu işleri yaparken ortam çok müsait olmasına rağmen karaborsa işlemlerine girmemeye özen gösterdi.

Bankanın itibarının dikkatle korunması ve herhangi bir şaibeye bulaştırılmamak düşüncesi onun bir devlet bankasına dönüştürülmek istenmesinden kaynaklanıyordu. Nitekim Cavit Bey’in 1918 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmasındaki “Güçlü bir şekilde ümit ediyorum ki altı yedi sene sonra bu banka gerçek manada bir devlet-millet bankası olabilecektir. Diğer taraftan da memleketin iktisadi teşebbüsleri için bir merkez vazifesini görmesini arzu ediyoruz”⁵⁴ ifadesi bu görüşü doğrulamaktaydı.

Banka, 4 milyon Osmanlı lirası sermaye ile kuruldu. 1918 yılında sermayesinin 2 milyon Osmanlı Lirası ödenmiş durumdaydı. Geri kalan kısmının da ödenmesi muhtemeldi. Ancak Osmanlı Devleti Almanya ile birlikte Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılınca işler istenildiği gibi gitmedi. Savaşın Osmanlı Devleti’nin aleyhine sonuçlanması ile banka, İttihat ve Terakki Fırkası’nın iç ve dış muhaliflerinin hedefi haline geldi. Ortadan kaldırılmaya ve Fransız bankaları ile birleşmeye zorlandı. Millî Mücadele sonrasında 1925 yılında ödenmiş sermayesi 2 milyon 927 bin 215 lira olmasına rağmen toparlanamadı⁵⁵. Cumhuriyetten sonra İttihat ve Terakki mensuplarının Türkiye’de de takibe uğradıkları bir dönemde İtibar-ı Millî Bankası 29 Haziran 1927 tarihinde yapılan bir sözleşme ile Cumhuriyet’in ilanından sonra kurulan Türkiye İş Bankası ile birleştirildi ve bankanın bütün mal varlığı bu bankaya devir ve teslim edildi⁵⁶.

5- SONUÇ

İttihat ve Terakki hükümetleri ülkede para hareketlerinin kontrolü ve mali politikaların millileştirilmesi için bankacılık sektörüne de desteklerini eksik etmemiş, yerli tüccarın gayrimüslim finans çevrelerinin yerini alması ve devletin kendi para politikasını bağımsız olarak belirleyebilmesi mücadelesini vermişti. Yerli tüccarın gayrimüslim finans çevrelerinin yerini alması konusunda bir ölçüde amacına ulaşmış, ancak çeşitli sebeplerden dolayı ekonomik kalkınmayı başlatacak sermaye birikimini sağlayamamışlardı.

⁵² Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi, 6 Şubat 1332, s. 495.

⁵³ Bankanın bazı imtiyazlara sahip olmak için yaptığı talep için bak. Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1, İçtima senesi 3, 26. İnikad, 23 Kanunusani 1332, s. 354.; Elde ettiği ayrıcalıklar için bak. Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 2, İçtima senesi 3, 35. İnikad, 14 Şubat 1332 (1916. M. 1917) s. 5-6.; *Takvim-i Vekayi*, No. 2808, 15 Şubat 1332.; Düstur, 2. tertip, C. 9, s. 205.; A. Gündüz Ökçün, “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, 10 Haziran 1973, Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi yayınları 13, Ankara 1975, s. 416-417. Toprak, s. 147.

⁵⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 2, İçtima senesi 4, 54. İnikad, 21 Şubat 1334 (1918), Maliye Nazırı Cavit Bey’in 1334 (1918) senesi Muvazene-i Umumiyye Kanun Layihası’nın görüşülmesi sırasında yaptığı konuşma s. 434-435. Konuşmanın tamamı s. 416-438.; Toprak, s. 148.; Tekeli-İlkin, 145.

⁵⁵ Ökçün, s. 416.

⁵⁶ Ökçün, s. 417.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasının İttihat ve Terakki Hükümetinin yukarıda belirtilen amacını gerçekleştirmek için kurulan bir bankacılık girişimidir. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Fransa ve İngiltere'nin kontrolündeki Osmanlı Bankası'ndan yeterli finans desteğini alamaması üzerine kurulmuştur. Böyle bir ortamda Almanya'nın da desteğini alarak savaştığı iki büyük devletin mali kontrolünden kurtulmak ve 1924 yılı sonunda imtiyaz süresi bitecek olan Osmanlı Bankası'nın yerini almak girişimidir. Bu girişim Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerin ekonomik boyunduruğundan kurtulması ve millî ekonomiye geçiş için önemli bir adımdır. Ancak savaştan sonra ayrıcalıklarını ve politik desteğini kaybetmesi ile ayakta kalmakta zorlanmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise İş Bankası ile birleştirilmiştir.

İtibar-ı Millî Bankası kuruluş amacına ulaşamamasına rağmen Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilanından sonra devletin kendi para politikasını bağımsız olarak belirleme girişiminin öncülüğünü yapmıştır. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, özellikle "millî devlet bankası" kurulması fikri katkı sağlamış, İş Bankası ve Merkez Bankasının kuruluşunun alt yapısını hazırlayan kurum olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmad Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, (çev., Fatmagül Berktaş) 3. Basım, İstanbul, 1996.
- Balcı, Ramazan-İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmaniye'de Anonim Şirketler*, İstanbul Ticaret Odası, Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 7. Baskı, Ankara, 2003.
- Edhem Eldem, *Bankonets of The Imperial Ottoman Bank (1863-1914)* Ottoman Bank AŞ. İstanbul 1999.
- Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, (çev. Ayşe Berktaş) Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999.
- Gökalp, Ziya, "Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?", *İktisadiyat Mecmuası*, C.I, Şubat 1916.
- Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (çev. Kadir Günay), Ankara, 2002.
- Osmanlı İtibari Millî Bankası İmtiyazatı Hakkında Kanun*, 8 Şubat 1332, Düstur, 2. tertip, C. 9.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Siyasi Programı*, *İttihat ve Terakki*, Selanik, 5 Kasım 1908.
- "Maliye Naziri Cavit Bey'in Notları", *Tanin* 20 Ocak 1945.
- "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Notları", *Tanin*, 4 Şubat 1945.
- "Maliye Naziri Cavit Bey'in Notları", *Tanin*, 4 Nisan 1945.
- Mardin Şerif, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1985.
- Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 2, 29. İnikad, 1 Şubat 1331 (1915).
- Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 1, 28. İnikad, 5 Kanunisini 1332 (1916)
- Ayan Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 1, 31. İnikad, 6 Şubat 1332.
- Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 1, 26. İnikad, 23 Kânunusani 1332.
- Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 2, İçtima senesi 3, 35. İnikad, 14 Şubat 1332.
- Millî Bankası Nizamnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.
- Ökçün, A. Gündüz, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Türkiye İktisat Kongresi Semineri (10 Haziran 1973)*, Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yay.; Ankara 1975.
- Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi*, Borsa Ticaret Araştırmaları yay., İstanbul 1990.
- Tanin*, 4 Mart 1916.
- Ozan Arslan, "Birinci Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat Terakki Tarafından Kaldırılması ve bu Gelişmeler Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri," *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, nr. 1, 2008, (s.261 – 278).

Takvimi Vekai, No. 2808, 15 Şubat 1332.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, *50. Yıl Kuruluş Armağanı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Ankara 1981.

Tekin Alp, “Yeni Gümrük Tarifesi”, *İktisadiyat Mecmuası*, S. 28, 15 Eylül 1332.

Tekin Alp, “İktisadiyat: Berlin-İstanbul Yolu”, *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C.9, S.10, 14 Kânunusani 1331.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. I, Hürriyet Vakfı Yay, 2. bs., İstanbul 1984.

Toprak, Zafer, *Türkiye’de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt yay. Ankara 1982.

Toprak, Zafer, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1995.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Ankara, 1994.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 1976.